

Györe Zoltán

1868: XLIV. TÖRVÉNYCIKK –
EGY KORAI PRÓBÁLKOZÁS A NEMZETISÉGI KÉRDÉS
TÖRVÉNYES RENDEZÉSÉRE

Az 1868-as nemzetiségi törvény létrejöttének és sorsának vázlatos ismertetése érdeklődésre tarthat számot, hiszen a nemzeti-nemzetiségi kérdéskör az elmúlt több mint 130 év alatt semmit sem veszített aktualitásából, sőt, egyre több jel utal arra, hogy a nemzetközi politikai színtéren előtérbe kerül és globális méreteket ölt.

Emellett, a törvény jelentőségét növeli, hogy jogtörténeti szempontból (nem számítva a csak papíron maradt 1849-es, szintén Magyarországon meghozott nemzetiségi törvényt) elsőbbséget élvez: miután a XIX. században megszületett a nemzeti kisebbségek védelmének gondolata (mindaddig csak a vallási kisebbségek védelme létezett), ez volt az első eset, hogy a nemzetiségi jogokkal explicite, külön törvényben, részletesen foglalkoztak. Nem mellékes szempont az sem, hogy térségünkben a bonyolult etnikai viszonyok ellenére máig sem született még egy ilyen jellegű jogi aktus. A második, nemzeti kisebbségi jogokat konkrétan szabályozó rendelet 45 évvel később látott napvilágot, amikor a Balkán-háborúkat lezáró bukaresti béke egyes szakaszai előírták a Bulgáriában és Görögországban élő románok és kucovlahok kisebbségi jogait.

Érdeemes megjegyezni, hogy Magyarország történetében a különböző népek betelepédése a vallásfelekezetek egymásmellett élése, valamint jogaik törvényekkel, kiváltságokkal történő biztosítása hosszú hagyományokkal rendelkezik. Csak a legmarkánsabb példákról szólva, említhetjük az Erdélyben már 1568-tól működő négy bevett vallás rendszerét – a vallástolerancia szellemében a lutheránus, kálvinista, katolikus és unitárius hívők egyenlő jogokkal rendelkeztek, olyan időkben, amikor Nyugat-Európában vallásháborúk dúltak. A vallásszabadság a Habsburg-dinasztiával folytatott hosszantartó harcok árán fokozatosan kiterjedt Magyarországot más területeire is, így 1848-ban az ország területén hat törvényes felekezet létezett (a már felsoroltak mellett még a görög katolikus és görögkeleti egyház), melyekhez 1895-ben csatlakozott a zsidó felekezet is. A bevett vallások önkormányzattal, vagyonszerzési és adószedési joggal bírtak, ezenkívül igényt tarthattak állami támogatásra.

Az említettekén kívül egyes etnikai-vallási közösségek a feudális kiváltságok specifikus továbbéléseként területi önkormányzattal rendelkeztek. Ilyenek voltak a Jász-kun kerületek, a székely és a szász székek vagy a tiszai és nagyikikindai koronakerület valamint a délvidéki határőrvidék, melyek elsősorban a pravoszlávok számára garantáltak bizonyos fokú különállást.

Az említett kiváltságok és szabadságok minden bizonnyal pozitív hatással voltak a kisebbségek nemzeti, vallási öntudatának valamint kultúrájának megőrzésére és ápolására. E körülmények jelentősége a nemzeti ébredésük időszakában mutatkozott meg igazán.

Mint már utaltunk rá, a Magyar Királyság – Szent István intelmeihez híven – mindig nyitott volt más népek előtt. A magyarság számbeli fölénye azonban a törökkel vívott háborúk folyamán, majd a hódoltság idején részben a vérvetésegek, részben a bevándorlások következtében a török uralom végére megszűnt, úgyhogy az összlakosságnak mindössze kb. 45%-át tette ki. Ezt a folyamatot még súlyosbította a XVIII. században Magyarországra települő mintegy 2,5 millió idegen, hiszen a század végén a magyarság aránya már csak 30% körül mozgott! A nemzetiségi törvény meghozataláig ez az arány érezhetően javult – megközelítőleg 46%-ra.

Az alábbi táblázat a Magyar Királyság nemzeti összetételét mutatja 1850-ben és 1880-ban (Horvátország és Szlavónia nélkül):

	Ezrekben		százalékokban	
	1850	1880	1850	1880
Magyarok	4812	6404	41,5	46,7
Románok	2240	2403	19,3	17,5
Szlovákok	1739	1855	15,0	13,5
Németek	1349	1870	11,6	13,6
Szerbek, Horvátok, Bunyevácok, Sokácok	598	632	5,1	4,6
Zsidók	250	-	2,1	-
Szlovénok	45	63	0,5	0,5
Egyéb	128	148	1,1	1,1
Összesen	11.609	13.729	100,0	100,0

Amint az adatokból is kitűnik, Magyarország etnikai viszonyai igencsak bonyolultak voltak. A magyarság kisebbségben volt, ha a nemzetiségek együttes számához viszonyítjuk létszámát. Ezzel szemben az 58%-ot ki-

tevő „kisebbség” nem volt egységes: zömük a román, germán és szláv népcsaládhoz tartozott, különféle vallással, nyelvvél, eltérő kultúrával, hagyományokkal és törekvésekkel. Nemzetiségekként szemlélve egyikük számaránya sem közelítette meg a magyarokat. Emellett nagy részük a török uralom megszűntét követően telepedett az országba, és így a magyarok szemében vendégnek számított.

Azt, hogy a magyarok és nem magyarok viszonya távolról sem rendezett, a magyar államférfiak az 1848-as szabadságharc véres összetűzései kapcsán értették meg teljes egészében. E felismerés késői eredménye az 1849-es nemzetiségi törvény lett, mely a forradalom veresége miatt már nem léphetett életbe. Ennél fogva a kisebbségek közjogi státusa, jogai és nyelvhasználatának kérdése, továbbra is nyitott maradt.

A probléma érdemi megvitatására az első kedvező alkalom Alexandar Bach birodalmi belügyminiszter abszolútista rendszerének bukása után nyílt meg. Ekkor nagyon aktív politikai tevékenység alakult ki, melynek középpontjában a Monarchia belső berendezésének gyökeres átalakítása állott. Magyarországon a Habsburg-uralkodóházzal fennálló államjogi vita után fontossági sorrendben azonnal a nemzetiségi kérdés következett. A probléma megoldásának esélyeit csökkentette az a tény is, hogy a kisebbségek követelése mellett ügyelni kellett a magyar uralkodó körök és más esetleg érintett rétegek (tisztviselők, intelligencia, polgárság) érdekeinek tiszteletben tartására. Ezzel szoros összefüggésben fölmerült a kérdés, mi nyújt nagyobb távlatokat az ország fejlődése szempontjából: teljesíteni a nemzetiségek fő követeléseit és velük együttműködve ellenállni az osztrák fél politikai és gazdasági nyomásának, vagy pedig megvalósítani az osztrák-magyar kiegyezést, ami más előnyei mellett a nemzetiségek feletti politikai uralmat is biztosítaná.

A problémakör fontosságából kiindulva a nemzetgyűlés külön bizottságot hozott létre azzal a feladattal, hogy részletesen informálódjon a nemzetiségi kérdés minden vonatkozásáról, a nemzetiségek állásfoglalásáról, kívánásairól, és hogy az ily módon szerzett ismeretei alapján terjessze elő a lehetséges megoldásra vonatkozó javaslatát.

A közvélemény nagy érdeklődéssel követte a bizottság tevékenységét, élénk vita alakult ki a sajtó hasábjain, intellektuális körökben, továbbá a nemzetiségek népgyűlésein. E történések keretében a magyar opposzió képviselői találkoztak a szerbiai kormány elnökével, Ilija Garašaninnal és a szerb fejedelem megbízottjával, Jovan Ristićtyel is. Ez alkalommal a magyar fél elvetette a Szerb Vajdaság felújításának lehetőségét, viszont felajánlotta a megyék etnikai elven történő kikerekítését.

Miután az uralkodó 1861. augusztus 22-én feloszlatta a parlamentet, félbeszakadt a nemzetiségi bizottság munkája is.

Tevékenysége folytatására öt év elteltével került sor. Ekkor új, negyventagú bizottságot alakítottak, mely a nemzetiségi törvényjavaslat konkrét kidolgozását egy albizottságra ruházta. Mindkét bizottságban jelen voltak a kisebbségek képviselői is, amitől az érintettek a kérdés kedvező megoldását remélték.

Az újból pezsgő politikai élet közepette a nem magyar népek ismét kinyilvánították nemzeti követeléseiket, melyekben az 1861-es alapokról indultak. Legfontosabb követelésük a magyartól független, különálló (ellentétben a fennálló helyzettel, amelyben a kisebbségeket a magyar nemzet más nyelven beszélő részeként kezelték) nemzetként történő elismerésük volt. Ebből az alapállásból következett a többi kívánság: kollektív jogok, területi és kulturális autonómia, saját, anyanyelvű közigazgatás, saját politikai intézmények és arányos részvétel az állam központi szerveiben. Ezenkívül követelték, hogy a meghozandó törvényt iktassák az ország sarkalatos törvényei közé, ettől a törvény rendelkezéseinek szigorú betartását várva.

A nemzetiségek ilyen messzemenő követeléseinek azonban nem kedveztek a kül- és belpolitikai fejlemények: miután a Poroszországtól elszenvedett vereség meggyengítette a Monarchiát, egyre bizonyosabbá vált, hogy a magyar-osztrák vonalon fennálló ellentétek a dualizmus elvei alapján fognak rendeződni.

Az említett események és a fennálló elvi eltérések ellenére a magyar vezető körök továbbra is szükségesnek tartották a nemzetiségek helyzetének igazságos szabályozását. A liberális áramlat fő képviselői ilyen értelemben figyelmeztették a magyar közvéleményt arra, hogy a kisebbségek elnyomása – amellet, hogy nincs a magyarság szellemében, sem érdekében – nem is vezet e súlyos kérdés megoldásához. Véleményük szerint a nemzetiségi kérdés megoldható a személyi szabadságjogok maradéktalan biztosításával, a lelkiismereti szabadság és a tolerancia elveinek tiszteletben tartásával. Ugyanakkor a kisebbségek külön, kollektív jogok iránti követeléseit feudális maradványoknak tartották, hisz a polgári liberalizmus éppen a mindennemű kiváltságok és különállások (függetlenül attól, hogy etnikai, területi, közigazgatási jellegű-e) felszámolását tűzte ki egyik fő céljául. Egy-egy vallási vagy etnikai közösség különállása helyett olyan viszonyok kialakítását szerették volna lehetővé tenni, amelyben az ország összes polgára törvény előtti egyenlősége és személyi szabadságjogai biztosítása mellett, az egyenlő jogok és kötelezettségek alapján, kialakíthatna volna a közös érdekek és együvértartozás tudatát, függetlenül nemzeti hovatartozásától.

A magyar és nemzetiségi vezető körök közt fennálló kezdeti előzékenység és optimizmus fokozatosan elenyészett, párhuzamosan a másik fél nézeteinek és követeléseinek alaposabb megismerésével. A helyzet ilyen alakulását erősítette az a törvénytervezet is, melyet 24 nemzetiségi képviselő (16 román, 7 szerb, 1 ruszin) adott át a nemzetiségi albizottságnak 1867 februárjában. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez volt a nemzeti kisebbségek első közös programja, mely a nem magyar népek kívánt státuszát és jogait volt hivatott meghatározni.

A tervezet első bekezdése rögzíti, hogy: „a magyarok, románok, szerbek, szlovákok, oroszok (ruszinok) és németek egyenjogú országos nemzeteknek ismertetnek el, amelyek számára a nemzetiség és nyelv politikai egyenjogúság az állam területi épségének és politikai egységének korlátai

közt alaptörvényileg biztosítatik.” Ez a hat nemzet az etnikai összetétel szerint átalakított megyehatárokon belül nyelvi, politikai és közigazgatási önkormányzatot élvezne. Az így létrehozott megyékben és városaikban, a többség nyelvét kiáltanák ki hivatalossá. A hatalmi szervek és bíróságok az eljárásokat és dokumentumokat a felek anyanyelvén vezetnék, illetve adnák ki. A megyék a kormányhatóságokkal saját hivatalos nyelvükön érintkeznének. A törvényhozás és a központi államszervek nyelve magyar lenne azzal, hogy a parlamentben és a központi szervek különféle osztályaiban a többi nemzet képviselői is szabadon használhatnák anyanyelvüket. Az oktatás anyanyelven folyna és mint kötelező tantárgy szerepelne az adott nemzet történelmére. Minden nemzet jogosult lenne nemzetgyűlésre, kongresszusa összehívására, valamint kulturális és nemzeti jellegű intézmények alapítására, továbbá arra, hogy nyilvános összejövetelien és középületein kitűzze nemzeti lobogóját. Emellett a tervezet előírta minden nemzet számarányának megfelelő képviseltségét a felsőházban és az államigazgatás más központi szerveiben.

A projektum elemzése arra utal, hogy a nemzetiségek olyan státust követeltek maguknak, amelyet később a horvát-magyar kiegyezés biztosított a horvátok számára. Mai szóhasználattal élve úgy is fogalmazhatnánk, hogy az unitarista államberendezést, föderális viszonyok megteremtésével szándékozták felcserélni.

A korabeli magyar közvélemény ezt a projektumot mint a magyar állam földarabolására, szeparatizmusra való törekvést értelmezte. Ha elfogadjuk is a kisebbségek állítását, miszerint nem volt szándékukban elszakadni Magyarországtól, meg kell jegyeznünk, hogy a törvénytervezet elfogadása és végrehajtása szükségszerűen a magyar hegemonia önkéntes feladását a gazdasági és közigazgatási tér felaprózását, azaz decentralizációt jelentett volna, ami elkerülhetetlenül, nagyszámú magyar alkalmazott elbocsátását, nemzetiségi tisztviselőkkel történő lecserélét vonta maga után.

Ilyen kilátások mellett a magyar fél számára eldőlt a dilemma akörül, mi a megfelelőbb szolúció – az uralkodóházzal, vagy a nemzetiségekkel rendezni a vitás kérdéseket. Erről tanúskodnak a Magyar Híradó szerkesztőjének Kecskeméthy Aurélnak a szavai is: „Ausztriával, az uralkodó házávali kibékülésünk ára nem olyan nagy, mint amilyent a nemzetiségek követelnek, az ügyetlen forradalmáraink megadni készen lennének.”

A nemzetiségi törvénytervezethez hasonló, elutasító fogadtatásra talált a nemzetiségi albizottság tervezete is, melynek eszmei szerzője Eötvös József volt. E projektum rendelkezései bizonyos fokig eleget tettek a kisebbségi követeléseinek: az ország sarkalatos törvényei közé kellett volna tartoznia, nem említette az egységes magyar politikai nemzet kifejezést, lehetőséget nyújtott a kisebbségek politikai affirmálódására megyei keretek között, előirányozta a nemzetiségi nyelvek használatát minden fórumon, és minden igazgatási szinten a többségi elvet tette uralkodóvá.

Ezt a tervezetet mindkét érdekelt fél hevesen elutasította – a nemzetiségek a felkínált jogokat túl kevésnek, a magyar közvélemény viszont túl soknak ítélte.

A közvélemény és jórészt a megyei tisztviselők erős nyomásának engedve új törvényjavaslat született 1868-ban. Ennek a Deák Ferenc javaslatai alapján módosított változatát fogadták el végül törvénynek. Deák legfontosabb javaslata az volt, hogy a szövegbe feltétlenül kerüljön bele az – addig, és később is oly sokat vitatott – egységes magyar politikai nemzet kifejezés, valamint a magyarnak mint hivatalos nyelvnek a rögzítése. Az így módosított törvénytervezetet elfogadták parlamenti vitára. Vele szemben a nemzetiségek az 1867 februárjában benyújtott tervezetet helyezték.

Nagyon éles vita után a nemzetiségi képviselők jelenléte nélkül – miután ezek tiltakozásuk jeléül elhagyták a parlamentet – végül is megszavazták a törvényt.

Többéves tevékenység eredményeként, ily módon, a nemzetiségek beleegyezése nélkül és a magyar politikai körökben és a közvéleményben kialakult megosztottság mellett jött létre a kisebbségek státusának hosszú távú rendezését célzó törvény. Sajátságos kompromisszum eredménye volt: a kompromisszum, nem a magyarság és az ország lakosságának több mint felét alkotó nemzetiségek közt született meg, mint azt várni lehetett volna, hanem a magyar politikai élet konzervatív és liberális áramlatai között – közvetve utalva a politikai és társadalmi erőviszonyokra is.

A törvény bevezető részében rögzíti az egységes magyar politikai nemzetnek, és a magyarnak mint államnyelvnek a koncepcióját, másrészt pedig a liberalizmus szellemében garantálja minden polgár egyenrangúságát, függetlenül nemzeti hovatartozásától és hangsúlyozza, hogy a nemzetiségek jogait a teljes egyenjogúság keretein belül csak a hivatalos nyelvhasználat kérdésében szabad konkrétan szabályozni. A törvény általános rendelkezései kimondják, hogy az ország hivatalai nyitottak és hozzáférhetőek minden polgár számára, függetlenül nemzeti hovatartozásától. A nemzetiségi törvény nem kötelezte a kisebbségeket az államnyelv megtanulására (amit viszont az első világháborút követő béke- és kisebbségvédelmi szerződések az államalkotó nép elidegeníthetetlen jogaként tartanak számon), nem határozta meg a hivatalos használatban lévő írásmódokat és nem tartalmazott rendelkezéseket a helységnevek ügyében sem.

A törvény megfogalmazásából sajnos kimaradt két olyan, nagyon fontos tétel, amely a kérdés fajsúlyánál fogva nélkülözhetetlen lett volna: nem emelték alaptörvény rangjára, és ami talán még ettől is fontosabb, az, hogy nem hozták létre a törvény végrehajtását ellenőrző és biztosító mechanizmust...

Legtöbb teret a hivatalos nyelvhasználat gyakorlatának szentelt, lényegesen több teret nyitva a kisebbségi nyelvhasználatnak a korábbi idevágó rendelkezésektől. Konkrétan, lehetővé tette, hogy a Magyar Királyság bármely polgára szabadon használhassa anyanyelvét községi, törvényhatósági és egyházi gyülekezetekben, hogy a hatóságokhoz anyanyelvén intézhesse beadványait – beleértve a kormányt is. A községek saját maguk határozták meg ügyvitelük és jegyzőkönyvük nyelvét. A községi hivatalnokok a lakosokkal történő érintkezések alkalmával kötelesek voltak azok

anyanyelvét használni. Viszonylag sok – hét – paragrafus foglalkozott a bírósági nyelvhasználat kérdésével. Ezek többek közt kimondták, hogy a községi és járási szinten a perek lefolytathatóak az érintett felek nyelvén.

Középső igazgatási szinten a kisebbségi nyelvek hivatalos használatát már korlátozta a törvény: a megyékben és a törvényhatósági joggal rendelkező városokban a hivatalos nyelv a magyar volt, azzal, hogy emellett lehetőség nyílt a második vagy harmadik ügyviteli nyelv párhuzamos használatára is, abban az esetben, ha az adott törvényhatóság képviseleti tagságának, legalább egyötöde kifejezte eziránti óhaját. A törvényhatóságok felterjesztéseikben a magyar mellett, hasábosan a nemzetiségi nyelvet is használhatták, levelezéseikben pedig a magyart vagy az adott törvényhatóságok egyik jegyzőkönyvi nyelvét. A joghatóságuk alatt levő községekkel, intézményekkel, társulatokkal és magánszemélyekkel folytatott kommunikáció lehetőleg ezek nyelvén kellett, hogy történjen.

A törvény rendelkezései értelmében a parlament, a kormány és a központi államszervek egyedüli nyelve a magyar, viszont a törvényeket minden kisebbség nyelvén közre kell adni.

Az egyházközségek maguk határozhatták meg ügyvitelük, jegyzőkönyvük, gyűléseik, matrikuláik és bíróságaik nyelvét, akárcsak az egyházi iskolák tanítási nyelvét.

Az oktatás terén a törvény előírta a nemzetiségi állami iskolák nyitását, továbbá a közép- és főiskolákon, valamint az egyetemen a kisebbségi nyelv és irodalom oktatását szolgáló katedrák felállítását. A kisebbségek identitástudatának megőrzése, kulturális és gazdasági erejük fejlesztése szempontjából különösen fontos a 26. paragrafus, mely lehetővé tette, hogy bármely nemzetiséghez tartozó magánszemély egyházközség, vagy maga az egyház, egyes községek, önerejükből vagy egyesülés által oktatási, művelődési, tudományos, gazdasági, ipari, kereskedelmi, pénzügyi, és más hasonló jellegű intézményeket és társulatokat hozzanak létre, egyúttal garantálva számukra a vagyonszerzés jogát is.

Jegyezzük meg, hogy e tág lehetőségekkel összhangban a törvény meghozatalát követő évtizedekben százával alakultak kisebbségi tudományos és társadalmi egyesületek, olvasóköri, dalárdák, női, színművészeti és irodalmi társulatok, kiadóházak, gazdasági jellegű részvénytársaságok, bankok, takarékpénztárak, szövetkezetek, stb. Emellett számos politikai, irodalmi, tudományos, szakmai vagy szórakoztató folyóirat és napilap látott napvilágot (1890-ben 500 magyar nyelvű, 102 német, 15 román, 14 szerb és horvát, 13 szlovák és 1 ukrán).

Hasonló volt a helyzet az iskolák ügyében is: 1869-ben 6755 iskola kizárólag nemzetiségi nyelven oktatott és 5818 kizárólag magyar nyelven, ami egészen közel állt a nem magyar és magyar lakosság számarányához. Mindezekkel összefüggésben megemlíthetjük, hogy a helyi és regionális jellegű művelődési intézményeik mellett már a kiegyezést megelőző időkből léteztek a kisebbségek központi, átfogó kulturális létesítményei, mint például a Horvát, a Szerb és a Szlovák Matica, a román Astra vagy az ukrán Szt. Balázs Társulat.

Függetlenül attól, hogy milyen széleskörű lehetőségeket nyújtott az Eötvös József féle törvénytervezet, és a végül elfogadott törvény is, a nemzetiségek mindkettőt határozottan visszautasították. Ennek oka az volt, hogy legfontosabb követeléseiket – elismerésüket különálló nemzetként, kollektív jogaik biztosítását, területi és politikai önkormányzatot – egyik sem nyújtott számukra. E törvényben a Habsburg-birodalom föderalizációját követelő erők vereségének megtestesülését és a magyar-osztrák hegemonia monarchia szintű megvalósulását látták. Ezzel kapcsolatban véleményem szerint nem kell figyelmen kívül hagyni annak a ténynek a lélektani hatását sem, hogy a törvény a nemzetiségi jogok hordozójaként az egyént jelölte meg, ellentétben azzal a feudális korból származó gyakorlattal, melyet a kisebbségek a századok során már megszoktak és mely a vallási-etnikai közösségek jogait kollektív alapokon kezelte. Már e tapasztalataikra építve is, a kisebbségek nemzeti öntudatuk megőrzését és annak továbbfejlesztését csak kollektív jogok birtoklása mellett tartották lehetségesnek. Természetesen, az immár polgáriasodó társadalomban a feudális időkből származó kiváltságaik nem nyújtottak ehhez megfelelő keretet – az új idők új formákat követeltek – ez pedig Magyarország föderalizálódását jelentette, ami viszont csak a Magyar Királyság belső, államjogi egységének felszámolása árán lett volna kivitelezhető.

A szemben álló felek állam- illetve nemzetiségi érdekei megfelelő koncepciókban öltöttek formát. Ez esetben is, a már 1868-ban is jól ismert, de még ma is sok gondot okozó kérdés állt fenn: a történelmi-jogi vagy legitimista, és a nemzeti elv közti súlyos ellentét.

Eötvös József elképzeléseiben – melyek idővel uralkodóvá váltak a magyar politikai tudatban – a nemzetek kialakulásával kapcsolatban az államot tartotta meghatározó jelentőségű tényezőnek. Véleménye szerint a nemzet a történelmi fejlődés folyamán létrejött olyan politikai közösség, mely különböző vallású és nyelvű népeket tömörít egybe, azonos polgári szabadságjogok alapján. Ezen nézet szerint külön állam létrehozására csak a „történelmi népek” jogosultak, melyek már a középkorban is rendelkeztek állammal (persze azon a területen, ahol ezzel az állammal rendelkeztek), míg az ilyen államokba később beköltözött, vagy az államlapítás során leigázott népek az államalkotás jogával nem rendelkezhetnek. Nemzetként (az összes ebből következő jogokkal egyetemben) csak a történelmi népeket lehet elismerni a kisebbségeket nem. Ebből az elvből következett az is, hogy az ország határait sem lehet az etnikai elvek tiszteletben tartásával átszabni.

A kisebbségi ideológusok az állam-nemzet koncepciójával szemben a nemzetet mint azonos nyelvet beszélő emberek közösségét szemlélték. A nemzetiségi mozgalmak a népszuverenitás elveire támaszkodtak, melynek egyik sarkalatos tétele, hogy minden népnek joga van dönteni saját sorsáról, meghúzni határait azon politikai közösségnek amelyet megteremtett, valamint e közösség belső berendezésének meghatározására. E koncepciónak megfelelően minden nép szuverén azon a területen, amelyet benépesít. A népszuverenitás elvének következetes végigvezetéséből egye-

nesen következik minden nép külön államiságra való joga – tágabb értelmezésben mindazon területeken, amelyeken laknak, függetlenül az érvényes államhatároktól. Így a kisebbségek nemzetként történő elismerése implicite ezen jogok elismerését is jelentette volna, amit a magyar kormányok, szem előtt tartva az ország területi egységét, sohasem tettek meg.

A nem magyar népek nemzeti vezetői hangsúlyozták, hogy nemzeti létük elismerésére irányuló követeléseik kielégítése nem jelenti szükségképpen a Magyarországtól való elszakadást. Mégis, nem nehéz elképzelni, hogy elismert külön nemzeti státus, a területi-közigazgatási autonómia és saját politikai intézmények birtokában nem használták volna ki az első kedvező alkalmat ahhoz, hogy csatlakozzanak anyanemzetükhöz (szerbek és románok), vagy külön államot alakítsanak (szlovákok). Valójában az elvi ellentétek mögött mindkét fél részéről jól kitapintható érdekek bújtak meg. Magyar részről utalhatunk mindazokra az előnyökre, amelyeket a nemesség felső rétegei élveztek az állam központi hatalmi szerveiben betöltött egyeduralmi helyzetükből kifolyólag, vagy a kis- és középnemesség „hivataléhségére” megyei, járási vagy községi szinten, a nemzeti intelligencia valamint a felcseperedő polgárság egységes államhoz, egységes piachoz fűződő érdekeire, de jelentős tényezőként megemlíthetjük a magyarság tudatában élő képzeteket a nagy történelmi múlttól, a Szent István-i államról és a kulturális hagyományokról éppúgy, mint a nemzetiségek negatív szerepéről a magyar szabadságharc idején.

Ezzel szemben jelentkezett a nem magyar népek azon igénye, hogy a társadalmi élet minden területén egyenrangú félként kezeljék őket. Ez amellet, hogy olyan társadalmi és politikai körülmények megteremtéséért folytatott küzdelmet jelentett, amelyben nemzeti identitásuk megőrzése és kultúrájuk fejlesztése csak tőlük függött volna – minden külső, létező vagy potenciális korlátozástól mentesen – magába foglalta azt a követelést is, hogy a hatalmi, döntéshozatali, gazdasági, oktatási és végrehajtó struktúrákban – a legalacsonyabb szinttől a legmagasabbig – számuknak megfelelő arányban legyenek jelen.

A nemzeti affirmáció és hatalmi harc sajátos összefonódása volt ez mindkét oldalról.

Ilyen körülmények közt, amelyekben a szembenálló felek tevékenységükben és magatartásukban görcsösen ragaszkodtak a nekik leginkább megfelelő elvekhez, megegyezés nem jöhetett létre.

A felhalmozódott feszültség egyedüli elképzelhető levezetését a meghozott törvény szigorú végrehajtása jelenthette volna. Erre azonban több okból nem került sor. A törvény már előbb említett hiányosságain kívül ebben közrejátszott az a tény is, hogy a nemzetiségek egyértelműen elzárkóztak tőle, és ennek megfelelően, nem fejtettek ki politikai harcot vagy más szervezett tevékenységet rendelkezései érvényesítése érdekében, sőt politikai pártjaik fokozatosan passzivitásba vonultak. Másrészt, a törvény végrehajtása szempontjából mindenkor fontos volt a magyar politikai irányzatok közti erőviszony, akárcsak a nem magyarok részvételi

aránya az igazgatási szervek minden szintjén, annál inkább, mert amint ezt a törvény szövegében megfigyelhetjük, a kisebbségek hivatalos nyelvhasználatát illetően sok múlott a községi tisztviselők magatartásán. Meg kell jegyeznünk, hogy ilyen szempontból a nemzetiségek egyre hátrányosabb helyzetbe kerültek, mivelhogy a kiegyezés után mind kevesebb kisebbségi található a közhivatalokban: így például 1890-ben az állami tisztviselők 88%-a, a megyei tisztviselők 90%-a, a városi hivatalnokok 78%-a magyar. Az erőegyensúly fokozatosan más szempontokból is a magyarok javára tolódott el, olyannyira, hogy a századforduló táján erős magyar hegemonia alakult ki politikai, gazdasági és kulturális téren, amelynek tudatában a magyar hatalmi körök egyre kevésbé tartották szükségesnek a nemzetiségi törvény tiszteletben tartását. Ezzel a folyamattal párhuzamosan megváltozott a kisebbségek vezető köreinek a törvény iránti viszonyulása: fő nemzeti követelésükként a törvény szigorú betartását tüntették föl. Ez azonban mit sem változtatott a helyzeten: továbbra sem tartották be a nemzetiségi törvény azon rendelkezéseit, amelyek a hivatalos nyelvhasználatra, a nem magyar tanítási nyelvű iskolák és katedrák alapítására, valamint a nemzetiségi nyelveket beszélő tisztviselők alkalmazására vonatkoztak, azaz a törvény rendelkezéseinek nagyobb részét. Gyakorlatilag arról volt szó, hogy a magyar állam nem hajtotta végre a törvényben magára vállalt kötelezettségek nagyobbik részét, de nem is gátolta mindazokat a tevékenységeket, amelyeket a nemzetiségek a törvénnyel összhangban nemzeti öntudatuk és kultúrájuk fejlesztése vagy gazdasági felemelkedésük érdekében kifejtettek. Ehhez a nemzetiségi törvény igen liberális 26. (az állam részéről is tiszteletben tartott) paragrafus mellett lehetőséget nyújtottak, a szintén ez évben meghozott IX. és XXXVIII. törvénycikkek is, melyek a kisebbségi egyházi és iskolaügyi kérdésekre vonatkoztak. Erdély és a Délvidék több megyéjében a nemzetiségi érvényt tudtak szerezni a törvény hivatalos nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezéseinek is.

Azt, hogy a magyar kormányok és a nekik alárendelt megyei hatóságok igyekeztek mellőzni a törvényt, rövidlátó politikának tekinthetjük, hisz a törvény szigorú végrehajtása is csak alig érintette volna a magyar hatalmi, struktúrák érdekeit, ezzel szemben érezhetően hozzájárult volna a magyarok és nem magyarok közötti viszony javulásához és stabilizálásához, ami tulajdonképpen az állam egyik létérdeke volt, tekintettel arra, hogy a nemzetiségek elégedetlensége válsághelyzetekben kifejezetten sebezhetővé tette Magyarországot.

Mindent összevetve állíthatjuk, hogy liberális szellemben fogant, restriktív rendelkezéseket nem tartalmazó, a maga korában valóban haladó okmányról volt szó, mely több tekintetben ma is megállná helyét. Mint láthatjuk, a probléma nem is annyira a törvény által kínált lehetőségekben, mint inkább a gyakorlati alkalmazásában volt. Ez a megállapítás viszont más idők és más törvények esetében is érvényes.

Ha a nemzeti és kisebbségi kérdéskört tágabb keretekben szemléljük, megállapíthatjuk, hogy mind a mai napig nem sikerült általános érvényű

megoldást találni. Úgy tűnik, hogy a mai viszonyok között ezt a problémát kielégítő mértékben csak nemzetközi szinten lehet rendezni, kidolgozva a nemzeti és vallási kisebbségek jogait rögzítő normákat, valamint az így meghatározott jogok tiszteletben tartását ellenőrző és garantáló nemzetközi mechanizmust. Erre egyre inkább szükség van, hiszen az európai és a volt szovjet területeken létrejött nemzeti színezetű válsággócok mellett a közeljövőben könnyen jelentkezhetnek nemzeti villongások Afrikában, Indiában és a Távol-Keleten is.

Kérdés, hogy a nemzetközi közösségnek lesz-e elég ereje ahhoz, hogy a már meglevő és a potenciális nemzeti ellentéteket nagyobb megrázkódtatások nélkül megoldja, vagy a nemzeti kérdés rányomja bélyegét a XXI. század történetére is.

FÜGGELÉK

(AZ 1868-AS NEMZETISÉGI TÖRVÉNY EREDETI SZÖVEGE.
MAGYAR TÖRVÉNYTÁR, 1836–1868, BUDAPEST, 1890.)

XLIV. TÖRVÉNY-CZIKK a nemzetiségi egyenjoguság tárgyában.

(Szentelést nyert 1868. évi december 6-án. Kihirdettetett az országgyűlés mindkét házában 1868. évi december 7-én. Megjelent az Országos Törvénytárban 1868. december 9-én.)

Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozék is, egyenjogú tagja:

minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik:

a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni:

1. §. A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar levén, a magyar országgyűlés tanácskozási s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar: a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók: az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában ezentúl is a magyar.

2. §. A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vitetnek: de vitethetnek e mellett mindazon nyelven is, a melyet a törvényhatóságot képviselő testület vagy bizottmány tagjainak legalább egy ötödrésze jegyzőkönyvi nyelvül óhajt.

A különböző szövegekben mutatkozó eltérések eseteiben a magyar szöveg a szabályozó.

3. §. Törvényhatósági gyűlésekben mindaz, a ki ott szólás jogával bír, akár magyarul szólhat, akár saját anyanyelvén, ha az nem a magyar.

4. §. A törvényhatóságok az államkormányhoz intézett irataikban az állam hivatalos nyelvét használják: de használhatják a mellett hasábosan még azon nyelvek bármelyikét is, melyet jegyzőkönyveikben használnak. Egymásközi irataikban pedig akár az állam nyelvét, akár pedig azon nyelvek egyikét használhatják, a mely azon törvényhatóság által, melyhez az irat intéztetik, a második szakasz szerint jegyzőkönyvei vitelére elfogadtatott.

5. §. A belső ügyvitel terén a törvényhatósági tisztviselők az állam hivatalos nyelvét használják: de a mennyiben az egyik vagy másik törvényhatóságra, vagy tisztviselőre nézve gyakorlati nehézséggel járna: az illető tisztviselők kivételesen törvényhatóságaik jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikét is használhatják. Valahányszor azonban az állami felügyelet és a közigazgatás tekintetei megkívánják: jelentéseik és az ügyiratok egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is felterjesztendők.

6. §. A törvényhatósági tisztviselők saját törvényhatóságaik területén a községekkel, gyülekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben a lehetőségig ezek nyelvét használják.

7. §. Az ország minden lakosa azon esetekben, a melyekben ügyvéd közbejötté nélkül akár felperesi, akár alperesi, akár folyamodó minőségben, személyesen, vagy megbízott által veszi és veheti igénybe a törvény ótalmát, és a bíró segélyét:

- a) saját községi bírósága előtt anyanyelvét;
- b) más községi bíróság előtt az illető község ügykezelési, vagy jegyzőkönyvi nyelvét;
- c) saját járási bírósága előtt saját községének ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelvét;
- d) más bíróságok előtt, akár legyenek azok saját törvényhatóságának, akár pedig más törvényhatóságnak bíróságai, azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét használhatja, a melyhez az illető bíróság tartozik.

8. §. A bíró a 7-ik §. eseteiben a panaszt vagy kérelmet, a panasz vagy kérelem nyelvén intézi el: a kihallgatást, tanúhallgatást, szemlét és más bírói cselekményeket úgy a peres, mint a peren kívüli, valamint a bűnvádi eljárásoknál a perben álló felek, illetőleg a kihallgatott személyek nyelvén eszközli: a perek tárgyalási jegyzőkönyveit azonban azon a nyelven vezeti, melyet a perlekedő felek a törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvei közül kölcsönös megegyezéssel választanak. Ha e tekintetben megegyezés létre nem jönne, a bíró a tárgyalási jegyzőkönyvet a törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikén vezetheti, tartozik azonban annak tartalmát a feleknek szükség esetén tolmács segélyével is megmagyarázni.

Szintűgy tartozik a bíró a felek előtt megmagyarázni s illetőleg tolmácsoltatni a per fontosabb okmányait is, ha ezek olyan nyelven volnának szerkesztve, melyet a perben álló felek egyike vagy másika nem ért.

Az idézési végzés a megidézendő fél érdekében, ha rögtön kitudható, annak anyanyelvén, különben pedig azon községnek, a melyben a megidézendő fél lakik, jegyzőkönyvi nyelvén, vagy pedig az állam hivatalos nyelvén fogalmazandó.

A bírói határozat a tárgyalási jegyzőkönyv nyelvén hozandó: de köteles azt a bíró minden egyes félnek azon a nyelven is kihirdetni, illetőleg kiadni, a melyen kívánja, a mennyiben azon nyelv a törvényhatóságnak, a melyhez a bíró tartozik, jegyzőkönyvi nyelveinek egyikét képezi.

9. §. Mindazon polgári s bűnvádi perekben, melyek ügyvéd közbejöttével folytatandók, az első bíróságoknál mind a perlekedésnek, mind a hozandó ítéleteknek nyelvére nézve addig, míg az első bíróságok végleges rendezése és a szóbeli eljárás behozatala fölött a törvényhozás nem határoz, az eddigi gyakorlat mindenütt fentartandó.

10. §. Az egyházi bíróságok maguk határozzák meg ügykezelési nyelvöket.

11. §. A telekkönyvi hivataloknál a törvényszék felügyelésének tekintetéből is az illető törvényszék ügykezelési nyelve használandó: de ha a felek úgy kívánják, mind a végzés, mind a kivonat az állam hivatalos nyelvén, vagy azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek egyikén is kiadandó, a melynek területén a telekkönyvi hivatal van.

12. §. A felebbezett perekben, ha azok nem-magyar nyelven folytattak, vagy nem-magyar okmányokkal vannak ellátva, a felebbviteli bíróság mind a pert, mind az okmányokat, a mennyiben szükséges, magyarra fordíttatja azon hiteles fordítók által, a kik a felebbviteli bíróságoknál államköltségen lesznek alkalmazva, s a pert ezen hiteles fordításban veszi vizsgálat alá.

Végzéseit, határozatait és ítéleteit a felebbviteli bíróság mindig az állam hivatalos nyelvén fogja hozni.

Leküldetvén a per az illető első bírósághoz, ez köteles lesz a felebbviteli bíróság végzését, határozatát, vagy ítéletét minden egyes félnek azon nyelven is kihirdetni s illetőleg kiadni, a melyen ez azt kívánja, a mennyiben az a nyelv a bíróságnak ügykezelési, vagy a törvényhatóságnak valamelyik jegyzőkönyvi nyelve volna.

13. §. Az államkormány által kinevezett minden bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar.

14. §. Az egyházközségek, egyházi felsőségeik törvényes jogainak sérelme nélkül anyakönyveik vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nemkülönb – az országos iskolai törvény korlátai között – iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg.

15. §. A felsőbb egyházi testületek és hatóságok önmaguk állapítják meg a tanácskozás, a jegyzőkönyv, az ügyvitel és egyházközségekkel való érintkezés nyelvét. Ha ez nem az állam hivatalos nyelve volna: az állami felügyelet szempontjából a jegyzőkönyvek egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is hiteles fordításban felterjesztendők.

Ha különböző egyházak s egyházi felsőbb hatóságok érintkeznek egymással, vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy azon egyháznak nyelvét használják, a melylyel érintkeznek.

16. §. Egyházi felsőbb és legfelsőbb hatóságok az államkormányhoz intézett beadványaikban ügyviteli, vagy jegyzőkönyvi nyelvöket s hasábosan az állam hivatalos nyelvét, a törvényhatóságokhoz s azok közgeihez intézett beadványaikban az állam nyelvét: vagy, ha több a jegyzőkönyvi nyelv, azok bármelyikét: az egyházi községek pedig, mindezen hivatalos érintkezéseikben az államkormány és saját törvényhatóságaik irányában az állam hivatalos nyelvét, vagy saját ügykezelési nyelvöket: más törvényhatóságok irányában pedig az illető törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvei egyikét használhatják.

17. §. Az állam s illetőleg a kormány által már állított, vagy a szükséghez képest állítandó tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása, a mennyiben erről törvény nem rendelkezik, a közoktatási minister teendőihez tartozik. De a közoktatás sikere, a közművelődés és közjólét szempontjából az államnak is legfőbb célja levén: köteles ez az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő

polgárai az általok lakott vidékek közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.

18. §. Azon területeken létező, vagy felállítandó állami közép és felső tanodákban, a melyeken egynél több nyelv divatozik, azon nyelvek mindenikének részére nyelv- s irodalmi tanszékek állítandók.

19. §. Az országos egyetemben az előadási nyelv a magyar: azonban az országban divatozó nyelvek és azok irodalmi számára, a mennyiben még nem állítottak, tanszékek állíttatnak.

20. §. A községi gyűlések maguk választják jegyzőkönyvök s ügyvitelök nyelvét. A jegyzőkönyv egyszersmind azon nyelven is viendő, a melyen vitelét a szavazatképes tagoknak egy ötöde szükségesnek látja.

21. §. A községi tisztviselők a községbeliekkel való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni.

22. §. A község saját törvényhatóságához, annak közegeihez és az államkormányhoz intézett beadványaiban az állam hivatalos, vagy saját ügykezelési nyelvét: más törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaiban az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei egyikét használhatja.

23. §. Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be.

Más községekhez, törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványai-
ban vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető község, vagy törvényhatóság
jegyzőkönyvi nyelvét vagy nyelvei egyikét használhatja.

A törvénykezés terén a nyelv használatát a 7–13. §§-ok szabályozzák.

24. §. Községi s egyházi gyűlésekben a szólás jogával bírók szabadon használhatják anyanyelvöket.

25. §. Ha magánosok, egyházak, magán társulatok, magán tanintézetek és törvényhatósági joggal nem bíró községek a kormányhoz intézett beadványaiknál nem az állam hivatalos nyelvét használnák: az ily beadványokra hozott végzés eredeti magyar szövegéhez a beadvány nyelven eszközölt hiteles fordítás is melléklendő.

26. §. Valamint eddig is jogában állott bármely nemzetiségű egyes honpolgár-
nak épen úgy, mint a községeknek, egyházaknak, egyház-községeknek: úgy
ezenül is jogában áll saját erejükkel, vagy társulás útján alsó, közép és felső
tanodákat felállítani. E végből, s a nyelv, művészet, tudomány, gazdaság, ipar- és
kereskedelem előmozdítására szolgáló más intézetek felállítása végett is, az egyes
honpolgárok az állam törvényszabta felügyelete alatt társulatokba, vagy egyletek-
be összeállhatnak, és összeállván szabályokat alkothatnak, az államkormány által
helybenhagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot gyűjthetnek, és
azt, ugyan az államkormány felügyelete alatt nemzetiségi törvényes igényeiknek
is megfelelően kezelhetik.

Az ilyen módon létrejött művelődési és egyéb intézetek – az iskolák azonban a
közoktatást szabályozó törvény rendeleteinek megtartása mellett, – az állam
hasonló természetű s ugyanazon fokú intézeteivel egyenjogúak.

A magán intézetek és egyletek nyelvét az alapítók határozzák meg.

A társulatok s általok létesített intézetek egymás között saját nyelvükön is
érintkezhetnek: másokkal való érintkezéseikben a nyelv használatára nézve a
23.§. határozatai lesznek szabályozók.

27. §. A hivatalok betöltésénél jövőre is egyedül a személyes képesség szolgálván irányadóul: valakinek nemzetisége ezután sem tekinthető az országban létező bármely hivatalra, vagy méltóságra való emelkedés akadályául. Sőt inkább az államkormány gondoskodni fog, hogy az országos birói és közigazgatási hivatalokra, s különösen a főispánságokra, a különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak.

28. §. A korábbi törvényeknek a fennebbi határozatokkal ellenkező rendeletei ezennel eltöröltetnek.

29. §. Ezen törvény rendeletei a külön területtel bírós politikai tekintetben is külön nemzetet képező Horvát-, Szlavyon- és Dalmátországokra ki nem terjednek, hanem ezekre nézve nyelv tekintetében is azon egyezmény szolgáló szabályul, mely egyrészt a magyar országgyűlés, másrészt a horvát-szlavyon országgyűlés között létrejött, s melynél fogva azok képviselői a közös magyar-horvát országgyűlésen saját anyanyelvükön is szólhatnak.

Rezime

Prilog proučavanju zakona o narodnostima iz 1868. godine

U periodu od XV veka do kraja XVIII veka usled pretrpljenih žrtava tokom turskih ratova i višemilionskog useljavanja, došlo je do radikalne promene etničke strukture Kraljevine Mađarske, tako da je osamdesetih godina osamnaestog veka udeo mađara opao svega 30% celokupnog stanovništva. Bilo je potrebno šezdeset godina da se njihov udeo popne na nešto više os 40%. Treba istaći, da je sem mađara u Mađarskoj živelo još šest brojnijih naroda, a postojalo je i šest zakonskih priznatih religija.

Nedefinisanost odnosa između mađara i nemađarskih naroda doveo je sukoba između njih tokom revolucije 1848/49. g., te su otad mađarski vodeći politički krugovi držali neophodnim zakonsko regulisanje ovog problema. Autor opisuje stajališta zainteresovanih naroda i okolnosti pod kojima je zakon nastao 1868. g. Ukazuje i na činjenicu, da se u Evropskim okvirima radi o prvom zakonu koji se eksplicitno bavio statusom, pravima i službenim korišćenjem jezika etničkih (a ne verskih) manjina (zanemarimo li slične odredbe a Švajcarskoj).

Tokom analize zakona, autor se osvrće na razloge zbog kojih narodnosti nisu htele prihvatiti ovaj zakon – na suprotnosti između istorijsko-pravnog i etničkog principa, i na mogućnosti koje je zakon pružao. Zoltan Đere iznosi mišljenje da je zakon po svojoj biti bio liberalan, za svoje doba napredan, i da je pružao dosta mogućnosti u crkvenom kulturnom, privrednom pogledu, što su narodnosti uspele i da iskoriste. Kao najveću manu samog zakona, navodi činjenicu da nije proglašen temeljnim zakonom zemlje, da nisu postojali organi koji bi garantovali i kontrolisali izvršenje zakona, iz čega je sledilo njegovo slabo sprovođenje, pre svega na polju službene upotrebe jezika, osnivanja državnih škola i zapošljavanja službenika sa znanjem jezika narodnosti.

